

In de Zaanstreek hebben allerlei uitvindingen het levenslicht gezien. Dat krijg je, in het oudste industriegebied ter wereld, tot op de dag van vandaag een streek vol bedrijvigheid. In deze serie presenteren we de leukste en nuttigste uitvindingen die aan de oevers van de Zaan zijn gedaan. Aflevering 13: de Zaanse houtbouw.

Zaanstreek

Huisjeshotel

De houten huisjes in de gevel van het Inntel-hotel, in Zaans groen en met witte 'windveren' langs de puntgevels. Het huisje helemaal bovenin op de hoek heeft de rechthoekige versieringen zoals die begin negentiende eeuw in de Zaanstreek ontstonden.

Het Inntel in Zaandam. ANP

Zaanstreek

Hoe uniek zijn de Zaanse houten huizen?

Willemien Schenkeveld
w.schenkeveld@hollandmediacombinatie.nl

Zaanstreek ★ Als de Zaanstreek ergens om bekend staat, zijn het de houten huizen. Maar is die beroemde houtbouw ook een Zaanse uitvinding?

Een ding is zeker: bouwen met hout is op zich natuurlijk niet in de Zaanstreek bedacht. Dat heeft de mensheid door de eeuwen heen altijd al gedaan, wanneer dat handig uitkwam. Bijvoorbeeld via het blokhuutprincipe waarbij je boomstammen stapelt (populair in bosrijke streken als Scandinavië en Rusland). Of door een langwerpige houten skelet te bouwen en de wanden daarvan in te vullen en te bedekken met gevlochten wilgentakken, riet, stro, klei en leem. Zo deden ze het in grote delen van Noordwest-Europa en hieruit kwamen de vakwerkhuisen voort en weer later houten huizen met bakstenen gevels.

Maar nu gaat het over huizen met zowel een houten skelet als houten buitengevels. Die zijn veel zeldzamer. Waarschijnlijk zijn ze ergens in de zestiende eeuw in Nederland ontstaan, toen daar steeds meer eikenhout te koop was, hierheen gebracht over de Rijn. Dat hout was veel weerbestendiger dan wilgentenen, stro en klei. Wanneer en waar het eerste in houtskelet

gebouwd en met planken betimmerde huis werd neergezet, zullen we nooit weten.

Misschien was het in Waterland: in Edam stonden rond 1530 al een paar volledig eikenhouten huizen. Maar wellicht was het in het toen nog kleine Amsterdam, waar nog een paar huizen van rond 1550 met houten voorgevels bewaard zijn gebleven. En het kan ook in de Zaanstreek zijn geweest. Alleen werden alle Zaanse dorpen in 1573-1574 platgebrand door de Spanjaarden, zodat bijna niets bekend is over wat er voor die tijd stond. Of de traditionele Zaanse houtbouwmethode in oorsprong een Zaanse uitvinding is, is dus de vraag. „Maar het feit dat er hier drie eeuwen lang onveranderd volgens deze methode gebouwd is, maakt het wel uniek”, zegt Ge Sombroek. De Zaanse houtbouw heeft al vele Zaanse huizen gerestaureerd en ook nieuwe gebouwd, maar wel op de traditionele manier.

Dennen en sparren

Een belangrijke verandering vond plaats rond 1600, toen er hier in de streek gezaagd hout in overvloed op de markt kwam. Tot dan toe was dat duur: iedere plank of balk was met de hand gezaagd. Maar na de uitvinding in 1593 van de houtzaagmolen ontstond in de Zaanstreek de eerste grootschalige machine houtzaagindustrie ter wereld. Dennen en sparren uit het

Zeventiende-eeuws Jisp bestond louter uit houten huizen, zoals mooi te zien

Oostzeegebied werden in hoog tempo - dertig keer zo snel als met de hand - verzaagd. Geweldig bouw materiaal, goedkoper en lichter dan baksteen. Vooral in de Zaanstreek en het Waterland nam de houtbouw direct een hoge vlucht. Niet in de steden zoals Amsterdam: daar was men rond 1600 al lang niet meer zo gecharmeerd van houten huizen. Die vlogen maar in brand. Liever werd er zo veel mogelijk met bakstenen muren gebouwd. Maar in de dorps Zaanstreek speelde dat probleem veel minder. Het ene na het andere houten huis werd opgetrokken. Er was namelijk een grote

behoefte aan woningen. „Door de houtzagerij bloeide de scheepvaart en daaromheen ontstonden ook weer allerlei nieuwe industrieën. Er gebeurde hier van alles, het moet een fantastische tijd zijn geweest. En al die industrieën hadden arbeiders nodig. Die mensen moesten ergens wonen”, zegt Ge Sombroek. Drie eeuwen lang bleef de Zaanse houtbouw bestaan. „Dat heeft me altijd gefascineerd. Er was geen enkele behoefte de bouwmethode te wijzigen. Die was zo ongelooflijk goed en ook zo mooi. En ik denk dat het ook kwam omdat de bewoners meestal in hun dorpen bleven

op deze tekening van waarschijnlijk Abraham Beerstraten.

wonen, waardoor de kennis overging van vader op zoon.” Het houten skelet werd geprefabriceerd op werkplaatsen. In een bootje werd het over de sloten naar de bouwplaats vervoerd en daar met simpele pen- en gatverbindingen en houten toonagels in elkaar gezet. Sombroek: „Er kwam geen lijm of spijker aan te pas.” Je kon een huis snel weer uit elkaar halen en verplaatsen. Of er een stuk aan vastbouwen. „Wat dat betreft was het net elastiek.” De buitenkant van de woningen veranderde onder invloed van de mogelijkheden (groter glas) en de heersende mode. Maar de basis was

en bleef de verhouding 3:4:5, oftewel de stelling van Pythagoras. Sombroek: „Dat was voor een timmerman een eenvoudige rekenmethode waarmee de schuif van de daken en de diagonalen van de ramen uitgerekend konden worden. De hoek was hierdoor altijd 53,13 graden. Hierdoor harmonieerden al die huizen met elkaar, of ze nu in de 17e, de 18e of de 19e eeuw waren gebouwd. In Waterland werd dit niet zo consequent toegepast.” In de 18e eeuw ten slotte bereikte de houtbouw toppen van verfijning. Dit was de tijd van de rijkversierde pronkgevels, afgekeken van

de Amsterdamse grachtenpanden, maar hier uitgevoerd in fijn houtsnijwerk. Je vindt ze nergens anders ter wereld dan in de Zaanstreek en het Waterland. Later ontstond er zelfs een decoratieve vorm zonder enig Amsterdams voorbeeld: het gekrulde houtsnijwerk maakte plaats voor simpele rechthoekig versierde beëindigingen van de topgevels. Je ziet ze nog op de bestaande monumenten langs de Zaan, maar ook zijn ze gekopieerd in de gevel van het Inntel-huisjeshotel. „De echte Zaanse houtbouw is en blijft bijzonder en die moeten we erg koesteren”, zegt Sombroek.

Ge Sombroek met een model van een Zaanse huutskelet. WILLEMEN SCHENKEVELD

Gezaagd hout was opeens goedkoper dan ooit

Een stoet aan Zaanse houten huizen, op deze 18e-eeuwse tekening van de Westzijde in Zaandam. De Westzijderol ligt tegenwoordig in het gemeentearchief.